

דער שטאט נישט איבערגעריסן" און דערביי האט ער דערמאנט נעמען פון עטליכע טשענסטאכאווער משפחות, וואס ער האט געדענקט און צוגעגעבן: "כיוויס נישט פארוואס, אבער, כ'האב א געוויסן סענטימענט פאר מיין געבורט'ס-שטאט. און א סך מאל" — האט ער צוגעגעבן — "ווען איך דערמאן זיך, אז טשענסטאכאווער, איז די שטאט, וווּ כ'האב אנגעהויבן לערנען מוזיק און דארט געמאכט, נאך אלס קינד, די ערשטע טריט צו מיין מוזיקאלישער קאריערע, דערוועקט זיך ביי מיר סימפאטיע, נישט נאר פאר דער שטאט אליין, נאר אויך פאר אירע איינוואוינער..." דערציילנדיג אים, אז כ'בין פון ארץ-ישראל און כ'בין אריין אין ענגלישן מיליטער, אויפן רוף פון דער "יידישער אגענץ", האט ער מיר געזאגט: "ארץ ישראל איז מיר זער טייער, כ'האב דאך דארט געשאפן איר פילהארמאנישן ארקעסטער און עס פרייט מיך, אז ער אנטוויקלט זיך אזוי שיין און איך האף, אז ער וועט א מאל פארגעמען איינעם פון די ערשטע ערטער אין דער מוזיקאלישער וועלט".

ליידער, האט ער נישט זוכה געווען צו זען, ווי זיין האפנונג, איז מקוים געווארן — ווייל שוין צוויי יאר שפעטער — אין יאר 1947 איז פאר'ענדיגט געווארן דאס גייסט-רייכע לעבן פון איינעם פון די גרעסטע מוזיקער פון אונדזער דור.

כ'בין שטאלץ, וואס כ'האב געהאט די זכיה מיט אים צו רעדן און הערן וועגן זיין סענטימענט פאר טשענסטאכאווער און וועגן זיין הייסער ליבע צו ארץ-ישראל און צו איר סימפאנישן ארקעסטער, וואס איז דורך אים געשאפן געווארן מיט אזויפיל מי און איבערגעבענקייט!

ע. בן-משה

זעלבסטפארשטענדליך, האב איך זיך באמיט (און פאר א יידישן סאלדאט אין יענער צייט, איז עס געווען פארבונדן מיט איבערמענשליכע אנשטרענגונגען) אבער, עס איז פאר מיר פשוט געווארן א "לעבנס-פראגע" — כ'מוז זיין אויפן קאנצערט! און נישט בלויז צוליב מיין ליבע צו מוזיק — נאר דער עיקר — צוליב מיין "לאקאל-פאטריאטיזם" — א קלייניקייט — "אונדזער בן-עיר", וואס האט פארשאפן אזוי פיל כבוד און רום אונדזער טשענסטאכאווער, איבער דער גרויסער וועלט, "אונדזער הוברמאן" — וואס האט געשאפן די תל-אביבער פילהארמאניע קומט קיין מילאנא און איך וועל אים נישט זען און נישט הערן? און איך האב מיר דערמאנט אין די ווערטער פון אונדזער ר' מנחם מנדל אוסישקין ז"ל, אז "אין לך דבר העומד בפני הרצון" (לומ-דים זאגן, אפילו, אז אוסישקין האט דעם דאזיקן לעבענס-פרינציפ "גענאשט" פון איינעם פון די חכמי התלמוד...). אבער, דער עיקר — כ'האב מצליח געווען און באקומען א בילעט צום קאנצערט!

עס איז שוין פאריבער איבער צוואנציק יאר פון יענעם אויסערגעוויינליכען אוונט און ווען איך דערמאן זיך דאס, קלינגען נאך אין מיינע אויערן די הימלשע קלאנגן פון — מען מעג זאגן — איבערמענשליכען טאלאנט. א פאר'כיי-שופטער, האב איך מיר צוגעשטופט צום גרויסן ווירטואל און אויסגעמורמעלט שטיל: "כ'בין א טשענסטאכאווער און כ'ווייל אלס א "בן-עיר", דריקען דיין האנט!", ער האט זי מיר דערלאנגט און מיר געזאגט: "כ'בין אפילו, אוועק פון טשענסטאכאווער אלס קינד, ווען מיינע עלטערן זענען אריבער קיין לאדזש, אבער, זיי האבן זייער קאנטאקט מיט

רבי יעקב שמואל צורי ז"ל

יתכן ושמו היה נשאר בתחום ד' אמותיו ואיש לא היה יודע עליו ולא היו מזכירים את שמו ושם אביו, אלא, בזמן שהיו מכבדים אותו ב"עליה לתורה" או בשעת מתן "הקפה" בשמחת-תורה.

אבל ר' משה דנן זכה למה שלא כל אדם זוכה בו, אלא פעם במשך הרבה דורות, והוא — לבן-נחמד גאון בישראל ונודע בעמים כאחד המצויינים בכל חדרי תורת-

אור גדול זרח על שמי צ'נסטוחוב כאשר הגיע לשעריה, על מנת להשתקע בה, יהודי פשוט מאותם הטיפוסים שהיו קוראים להם ביידיש עממית — "א ייד פון אגאנץ יאר", ללא סימן מיוחד וללא הצטיינות מיוחדת במשהו, אלא, לשם "חיפוש פרנסה" בעירנו הגדלה ומתפתחת, שהסיכויים להתפרנס בה בכבוד יותר מרובים מאשר בעיירה הקטנה פילץ, שממנה בא עם משפחתו. שם היהודי הזה היה משה רז'עז'אק.

א.

יעקב שמואל צורי נולד בשנת תרמ"ד בפיליצה, הסמוכה לצ'נסטוחוב.

מספר שנים בילה הנער בסוכצ'וב (פלך ורשה) וידיעתו בתורה ובתלמוד עמקו ורחבו. יצאו לו מוניטין כ"עילוי". רבנים גדולים ממנו בשנים ובחכמה היו נוהגים כבוד רב בלמדן הצעיר.

אחרי עזבו את סוכצ'וב שמע תורה מגדולים אחרים וביניהם מר' יואל, רבה של קהילת קראקא.

יופי הטבע של סביבות צ'נסטוחוב הטביע בנפשו של הצעיר אהבה רבה לטבע ולאמנות, כגון מוסיקה וציור. לא צמצם את עצמו בלימודי היהדות בלבד, אלא עסק, במקצת, גם בלימודי חול — בבוטניקה וזואולוגיה.

מימי עלומיו לא ידע צורי שום סתירה בין לימודי חול ולימודי קודש. אף כאן יצא בעקבות כמה מגדולי חכמינו בדורות עברו.

לא הלכה נפשו אחרי הרבנות והמשיך את לימודיו במערב אירופה: בגרמניה, בשוויצריה ובצרפת. במידה שהרבה לראות את העולם הגדול, בה במידה גדלו בעיניו ערכם ומקוריותם של גדולי ישראל שבהם הגה יומם ולילה, וחייו נזדהו עם חייהם. כעשר שנים התגורר בארצות האלה, בהן רכש לו את ידיעת הגרמנית והצרפתית — נוסף על האידיש, העברית, הפולנית והרוסית שספג בארץ מולדתו וכולן ידע על בורין. הלימודים שבהם עסק ביותר באותה התקופה היו: פילוסופיה, חכמת הלשון, מדעי החברה, היסטוריה ומשפטים.

השנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה במאה זו היו שנות הגירה עצומה לבני עמנו ממזרח אירופה למערבה ולאמריקה, ובאותו זמן, חבורה מועטה של מהגרים לא נסחפו בזרם זה ועלו לארץ אבות, בה פתחו "חובבי ציון" והציונים הראשונים בהנחת יסודותיו של הישוב החדש. טבעי היה הדבר שצורי הצעיר נספח אל אותם המועטים ועלה לארץ בשנת 1912, בה ניתנה לו משרת מורה לחינוך ב"בית המדרש למורים" של ה"עזרה" ("הילפספאראיין"), תחת הנגלתו של אפרים כהן.

בארץ היה מלא שמחת חיים וחדות יצירה. הזכרונות הכרוכים באדמת ארץ-ישראל הביאו לו עילוי נשמה. באליעזר בן יהודה וביתר חברי ועד הלשון, מצא

ישראל ובחכמת הגויים, שלא היה לו בעולמו שום דבר מחוץ לתלמוד וללמד.

בנו זה, — שבראשיתו יעקב שמואל רוזנצ'אק שמו — נולד בעיר פילץ בשנת תרמ"ד, נהפך אחר כך למלומד הגדול ופאר הבקיאים במשפט העברי הקדום — ר' יעקב שמואל צורי, שבעודנו ילד ניכר בו כשרון בלתי מצוי אשר הפליא את כל מלמדיו ומוריו בתפיסתו המהירה, בזכרונו הנפלא ובשקידתו העצומה שלא ראו כדוגמתו.

בעודנו נער יצא לסוכצ'וב לתלמוד תורה מפיו של אביר הגאונים שבפולין ר' אברהם בורנשטיין, בעל ה"אבני נזר" ו"אגלי-טל" וזכה לכך שבהיותו כבן 18 שנה הוסמך על ידו.

אנו מפרסמים להלן מאמר-הערכה עליו שפורסם בקובץ לשאלת החיים, למדע ולספרות "מצודה", שהופיע בחודש כסלו בשנת תש"ד בלונדון, בעריכתו של הד"ר שמעון רבי-דוביץ' ובהוצאת "אררט", ושנכתב ע"י מר שמואל לנדמן, שעורך הקובץ — הד"ר ש. רבידוביץ' — מציינו "כאחד מבני חבורת צורי המצומצמת, זו שעמדה לימין המנוח וסייעה לאותו ה"שמח בחלקו" ומסתפק במועט לישוב בלונדון על התורה".

מתוך מאמרו של מר ש. לנדמן אפשר לקבל מושג על גדולתו של האי גברא רבה שהיתה לא רק בבחינת "אספון-ליסטיקה דאורייתא" אלא גם דולה ומשקה מתורתו לאחרים. נמצאים ב"ה עוד בתוכנו בארץ אנשים הזוכרים אותו ואת הרצאותיו הנפלאות שהרצה — בימי ביקוריו בצ'נסטוחוב בשובו מארץ-ישראל ובבואו מנדודיו בארצות אירופה שאליהן גלה, בכדי לרוות צמאנו במקומות החכמה והדעת שבהן.

ב.

ספרו הראשון של צורי בעברית הוא "תולדות דרכי הלימוד", שיצא לאור בירושלים לפני המלחמה האחרונה — בו הוא משווה את דרכי הוראת התורה ביישיבות דרום א", ביישיבות הגליל ובישיבות בבל (סורא ונהרדעא). בספר זה אנו מכירים את גישתו המקורית של המתבר למדע התלמוד, והיא היסטורית וסוציולוגית כאחת. בקיאותו המופלגת וכח זכרוננו הרב הכשירו אותו לבנות מחדש — על יסוד החומר התלמודי — חיי יום-יום ביישיבות השונות, לגלות לפנינו את השקפתם של המורים החשובים ביותר, מורה מורה והשקפתו המיוחדת, מלאכת יום-יום שלו וגם להעמידנו על חיי החברה בכללם. צורי הצליח להחזיר לתחייה את עולמם של התנאים והאמוראים — על פי מאמריהם הפזורים בתלמוד.

ספרו השני "משפט התלמוד" יצא לאור בורשה בשנות 1921/22. זה היה פרי עטו הראשון בשדה חקירת המשפט העברי — שהיתה לעבודת חייו. בספרו זה הצליח להאיר את יסודות המשפט העברי שבתלמוד (נושא חשוב זה שטפלו בו גם פרופ' א. גולאק והרב הראשי בא"י הד"ר הרצוג).

בספרו "תרבות הדרומים" שיצא לאור אף הוא בורשה בשנת 1924, חוזר צורי לזמן-מה לחקירתו בתקופה החביבה עליו ביותר — היא תקופת בית שני. בספר זה הוא מבדיל בין תרבותם של יהודי דרום א"י ובין תרבותם של יהודי הגליל והצפון, וגם כאן הדגיש ביותר את הצד המשפטי. בשנים בהן שימש כמרצה בבית הספר הממשלתי למשפטים בירושלים, חיבר ארבע יצירות ביוגרפיות גדולות על רב, ר' יוסי בר חנינא מקסרין, רב אשי ורבי עקיבא — שיצאו לאור בירושלים, בשנות 1924—1926. ספרו על רב הוא המפורסם ביותר, וחכמי ישראל שבדורנו ספרו בשבחו (ספר זה עתה יקר המציאות וכדאי להדפיסו מחדש). מקוריות גישתו של המחבר אל נושא, שטף לשונו, התלהבותו הרבה למחקר ובקיאותו בתלמוד המתבולטת בספר זה — מבטיחים לו מקום מיוחד בספרות תנו.

כנראה התחיל בתיאור חייו של רב כשהיה באירופה בימי מלחמת העולם הראשונה, כי בשנת 1918 פרסם חוברת על רב בציורים וספר קצר על ר' יוחנן, שנכתב גרמנית — הם חיבוריו היחידים — עד כמה שידוע

המנוח רעים כלבבו ואתם השתתף במרץ ובהתלהבות בהחייאת השפה והתרבות העברית.

בתקופה זו — שנות התישבותו הראשונה בארץ — התחיל מתעניין במשפט העברי, ובכוונה ברורה — להבין את המשפט העברי בשיטה שלמה ומסודרת לשימוש במלכות ישראל העתידה לבוא...

כדי שיהיה בכוחו להוציא לפועל תפקיד זה, צריך היה להעמיק את ידיעותיו במשפטי העמים האחרים — העתיקים והחדשים — ובעודו מפקפק אם לצאת מארץ ישראל ולגדוד לאירופה לשם השתלמות במקצוע המשפט, פרצה מלחמת העולם והיה מוכרח, בין כך ובין כך, לצאת מן הארץ, וכך ישב באירופה עד תום המלחמה ובשנת 1920 חזר ארצה.

בשנות מגוריו אלה באירופה החל צורי להכין את ספריו על המשפט העברי. כששב ארצה נתמנה למרצה בבית הספר הממשלתי למשפטים בירושלים. במשך שבע או שמונה שנות עבודתו בארץ, הוסיף תורה וגם הוציא לאור ספרים מקוריים אחדים בעלי חשיבות מרובה.

סיבת עזבו את הארץ בפעם השניה אינה ידועה לי. אולי לא יכול להסתגל לאוירה ששררה אז בארץ ואולי היתה סיבה אחרת לכך.

לאחר שיצא מארץ ישראל בפעם השניה, נתעכב שנים אחדות במצרים, בה היה יועץ הממשלה למשפט העברי (בארצות המזרח הקרוב יש למשפט העברי תוקף חוקי בענייני נשואין, גיטין, ירושה וכדומה).

מצב בריאותו שנתרופף במצרים אלצו לנסוע לאירופה לשם ריפוי. הוא בא לפריז, בה ישב מספר שנים והמשיך בעבודתו המדעית.

בקיץ שנת 1931 הגיע ללונדון בה ישב עד יומו האחרון (פרט לשנתים האחרונות, שעשה באוקספורד, לרגלי הפצצת לונדון).

באוקספורד מצא לו את הספרים שלהם השתוקק, בהם מצא את שמחת חייו וסיפוק נפשו, וגם כמה מידידיו שעזבו את עיר הבירה. כשהתחילו הללו לשוב לונדונה — החליט המנוח לשוב גם הוא. ההעברה מאוקספורד היתה בלי ספק התאמצות גופנית יתירה, ואפשר שגרמה לו גם כן התרגשות רבה, כי מת מיתה חטופה באותו יום שהעתיק את דירתו מאוקספורד ללונדון (ב' 12 בפברואר לשנת 1943).

לי — שלא נכתבו עברית. הוא הרגיש הרגשה עמוקה שרק ספרים הכתובים בלשוננו הם רכוש העם העברי. למרות הבקשות הרבות שהעתיקו עליו לכתוב בלשונות אירופה — אנגלית, צרפתית וגרמנית — שמר כל ימיו אמונים לעברית.

בשנת 1931 החלו להופיע ספריו על "תולדות המשפט הצבורי העברי", שהיו מכוונים לשמש בסיס לשיטת משפטה של מדינת העברים העתידה לבוא. שלושת הכרכים הראשונים הופיעו בפריו בשנת 1931. אחריהם ראו אור בלונדון — בשנות 1934"3 — הכרך הרביעי והחמישי, והששי יצא לאור בירושלים, בשנת 1939. כל הכרכים האלה מטפלים בתקופות הנשיאות והוועד. הכרך הראשון — משמש הקדמה כללית, הכרך השני — מטפל בתקופת רבי יהודה הנשיא, השלישי — בשיבת צפורי, הרביעי — ברבן גמליאל הנשיא, החמישי — בשיבת ר' חנינא בר חמא בציפורי אשר בגליל, הששי — בתקופת ר' נחמן בר יצחק, ראש הכלה וראש הישיבה.

בין השנים 1934—1942 הקדיש את עצמו לעריכת המשפט העברי והוציא לאור חמשה כרכים על המשפט האזרחי: "שיטת הטענות", "הערעורים", "הנזקים", "חוק חברת השותפות", "חוק המתעסק שלא ברשות" ברומית ובאנגלית.

לפני פטירתו סיים את הכרך הששי על הנושא: "שעבוד ואחריות", המטפל במשכנתאות וכדומה. היה בדעתו להכין משפט עברי ערוך בצורה של קודקס: Codex Hebraicus.

הוא הצליח לעניין ברעיון חשוב זה אחדים מידידיו שעמדו לימינו. זמן-מה לפני המלחמה הנוכחית יסד את "החברה למחקר המשפט העברי ולעריכתו". צורי קיווה שיצליח להמשיך במפעלו הגדול בסיועה של חברה זו, אך "אין אדם מת וחצי תקוותו בידו".

ג.

הרעיון המרכזי העובר כחוט השני בכל יצירותיו של צורי הוא — כי יסודו האופייני של הכשרון הלאומי היהודי נמצא לא רק בהרגשה הדתית שמצאה ביטוייה בנביאים ובתהילים, ולא רק בפילוסופיה ובמוסר כמו שנתגשמו בפרקי אבות, במשנת הרמב"ם וכו' — אלא גם במשפט העברי.

צורי האמין והוכיח, שלמושגי המשפט העברי יש

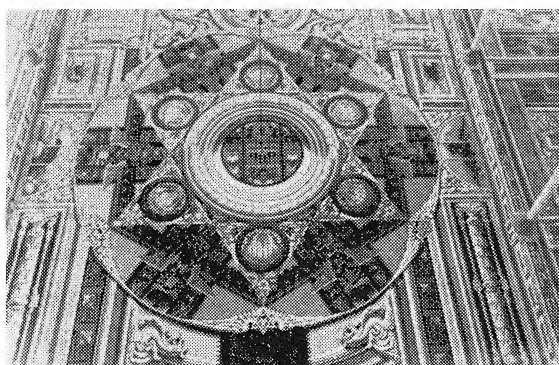
ערך מיוחד במינו, וכן מן הראוי הוא לגלות לעולם את הערכים האנושיים והחברתיים והבין-לאומיים הגנוזים במשפט העברי. נקודת המוצא שלו היתה ההוראה המקובלת בעולם כי עשרת הדברות ותורת ישראל הן יסוד היסודות של החינוך והמשפט, שעליהם מיוסדים עמודי התרבות האנושית וחיי החברה ברוב חלקי התבל. עד כאן כלפי חוץ — וכלפי פנים — תורתנו ועיקרי המשפט העברי שמשו חומת-מגן נגד כל אויב שעמד עלינו לכלותנו. ה"אני מאמין" של צורי הוא — שעמנו עם-עולם הוא בל ישמד אך ורק בזכות שאי-פתו היסודית לצדק ולמשפט אמת קבוע כבסיס לחיי החברה. ולכן ראה חובה לעצמו — כיהודי וכחבר החברה האנושית — להוציא את יסודות המשפט האלה לאור העולם ולגלות את הודם ותקפם כשהם מתנערים משכבות אבק הדורות, דורות של בערות ולזול. במשך חקירותיו מצא תלי תלים של חבורים שנכתבו בידי חכמי הגויים על לימוד המשפט הרומי והיווני, משפט האיסלם ומשפטם של כמה עמים עתיקים זולתם, וחקירת המשפט העברי לא תפסה כלל מקום בעולם המדע של אירופה.

המנוח האמין שעריכה מודרנית של שיטת המשפט העברי תגלה לאירופה את המאור בחוקינו וכך נעשתה זו תעודת-חיו למצוא את יסודותיו של המשפט העברי, מתוך המקורות המפוזרים בים התלמוד, לפרש, לגלות את השתלשלותם לאור המחקרים החדשים בשדה המשפט המשווה. עבודתו בשדה זה באה לא רק משום שיצרו העיוני עוררו לכך, אלא גם משום שהיה עברי גמור, שצפה לארץ-ישראל עברית שמשפטה יהא המשפט העברי — משגב לישראל ומופת לגויים והוא מבוסס על אבני הפינה שהונחו בידי קדמונינו — מפעל שלא יבא לעולם אלא על ידי בני עמנו.

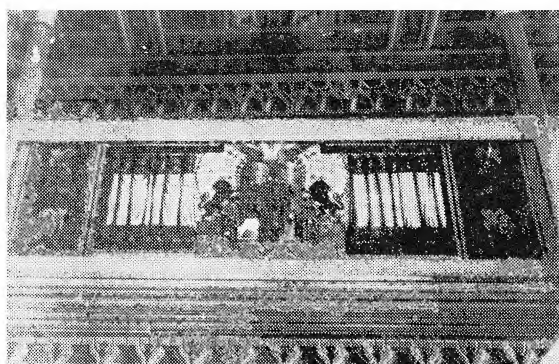
צורי יחס חשיבות מיוחדת לעובדה, ששנת 70 לספירת הנוצרים — שנת חורבן בית שני וקץ שלטוננו המדיני — לא הביאה את הקץ לשלטונה הצבורי של הארץ, כמרכז משפטי לקהילות ישראל. וכך אסף וגילה מקורות ראשונים, שהוכיחו שהנשיאות והוועד בארץ-ישראל המשיכו לשמש כמוסד המחוקק העליון להנהלת הציבורית של האומה במשך שנים רבות. המנוח היה מוכיר לעתים קרובות את מאמר התלמוד "הדן דין אמת לאמיתו נעשה שותף במעשה בראשית", וגם היה אומר כי חז"ל לא מצאו ביטוי אחר המסמל אנר-

פראפ' פרץ ווילענבערג

פראפעסאָר פרץ ווילענבערג, ווערער איז יארן-לאַנג גע-
וועזן לערער פון קונסט-מאלעריי און צייכונג אין אונדזער
העברעאישער גימנאזיע און איז געווען זער באַליבט ביי
זיינע שילער און ביים לערער-קאלעגיום, איז אויך געוואָרן
באַרימט נישט נאָר אין טשענסטאָאָוו, נאָר ביי אַלע פּויל-
לישע יידן, וועלכע האָבן באַוונדערט זיין קינסטלער-
אַרבעט ביים מאַלן אין יאָר 1930 אויפּסניי די אַלטע טשעס-
טאָאָווער בית-הכנסת אויף נאָדער/עצ'נאָ גאָס, נעבן בית-
המדרש.

פראפעסאָר ווילענבערג האָט באַוווּן, צו וואָס אַ יידישער
קונסט-מאלער קאָן דערגרייכן, ווען ער איז באַגאַבט מיט
יידיש וויסן און געפיל און פאַרשטייט דעם ספּעציפישן
כאַראַקטער פון עכט-יידישער מאלעריי, איבערהויפּט אין
אַ מקום-קדוש ווי אַ יידישע שול, אָדער, בית-המדרש.

מיר ציטירן פון דער צייטונג "לעצטע נייעס" אויסצוגן
פון י. גוטערמאַנ'ס אַרטיקל וועגן אים, דער שרייבער פון
אַרטיקל איז זיינ'ס אַ שילער, וועלכער האָט אים אויך

כיה והפקר ציבורי אלא זה של "לית דינא ולית דיינא".
צורי הצטיין במרחב תפיסתו העברית, כאחד מבני
האסכולה של המשכילים ושל האינטליגנציה הרוסית
שלפני מלחמת העולם הראשונה. השקפת עולמו עמדה
על העיקר, שהיסוד העברי הוא חלק בלתי נפרד בהת-
פתחותה של התרבות האנושית. האמין כי מהלך ההת-
פתחות האנושית שנעצר על ידי התפשטות הנצרות,
מן ההכרח שילך קדימה בכחה של היהדות הצרופה —
עד שישגיג את גבהי השחקים שלהם נבאו נביאינו:
"כי מלאה הארץ דעה את ד' כמים לים מכסים (ישעיהו
יא, ט).

ברור היה לו כי התקופה הפוריה ביותר במשפט
העברי היתה תקופת התלמוד. משפט התלמוד היה
בעיניו פרי הפרחים שפרחו בכתבי הקודש — אשר
ידעם על פה, על כל פרטיהם ודקדוקיהם וכל ימיו
הגה בהם. כוחו היה רב בהסברת פרק בתנ"ך וגם פרק
בפרקי אבות.

קשה היה לו לצמצם את עצמו, להתגבר על שפע
הכוחות שהיו תוססים בו. חוסר כוח הצמצום ניכר
גם בספריו, שברובם יהיו מקור למחקר ולא ספרי
לימוד.

למה היה צורי דומה? למפל-מים חזק, שאין גבול
לשטפו. לדאבוננו לא נמצא מרסן למפל-מים זה, ולא
היה מי שיוציא ממעין חכמה רב זה את הברכה הרבה
שהיתה אצורה בקרבו. חבל שלא הצלחנו לגצל כהלכה
אוצר תורה זה ורוב עשרו — לטובת האומה ותורת
המשפט העברי.

האיש צורי לא נרתע מעולם בפני קשיים גדולים.
תלאותיו ואכזבותיו הפכוהו לאיש מר וזורק מרה
בוולתו. כל ימיו היה מלא תקווה, שופע חדות-החיים
וששון-היצירה. דמותו לא תשכח בישראל — ומפעלו
בשדה המשפט העברי ישמש מקור ברכה לדורות
יבואו.

(—) שמואל לנדמן

אילן גדול זה, שענפיו היו כל כך מרובים, ראשית צמי-
חתו היתה בעירנו ואשרינו שזכינו לכך!
(מתוך הוקרה וחיבה אנו מגציחים את שמו וזכרו ב"ספר-
הזכרון" לקהלתנו המושמדת, שממנה יצא הלוחם לתפארתו
ולזכותו של המשפט העברי! יהא זכרו ברוך!)
ו.ה.